

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

تاریخ: ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۶

موضوع کلی: تفسیر سوره حمد

مصادف با: ۱۱ شعبان ۱۴۳۸

موضوع جزئی: آیه هفتم - معارف سوره حمد - وجه اهمیت سوره حمد

جلسه: ۵۵

﴿الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین﴾

عرض کردیم تفسیر سوره حمد تا به اینجا تقریباً تمام شد، اکنون یک جمع بندی از مطالبی که در این سوره بیان شده است، داریم و سپس به چند نکته دیگر هم اشاره خواهیم کرد.

معارف سوره حمد

به طور کلی اگر بخواهیم معارفی که در سوره حمد بیان شده است را ذکر کنیم می‌توانیم بگوییم سوره حمد به چند مطلب اساسی اشاره کرده است:

مطلب اول: مطلب اول توحید است، یعنی مهم‌ترین نکته‌ای که در سوره حمد بیان شده است مسئله توحید است، هم توحید ذاتی، هم توحید افعالی و هم اثبات وحدت معبود. در هر سه شعبه به مسئله توحید اشاره شده است. اما توحید ذاتی به غیر از آن مطالبی که در ابتدای تفسیر سوره گفتیم، لفظ «الله» که علم است برای ذات مستجمع جمیع صفات کمالیه و ذاتی که همه نواقص واقعی و ادراکی از او سلب شده اشاره به توحید ذاتی دارد. این اولین نکته‌ای است که در سوره حمد به آن اشاره شده است.

دوم توحید افعالی است، توحید افعالی به خصوص از کلمه «رب العالمین» استفاده می‌شود، چه اینکه عرض کردیم «عالمین» به معنای عوالم و کل ما سوا الله است و به حسب این آیه خداوند تبارک و تعالی مربی همه این عالم و موجوداتی است که در این عوالم است، غیر خدا هیچ نقشی در تربیت و مربی بودن در این عالم ندارد.

شعبه سوم توحید، توحید در پرستش است، آنجایی که به خداوند عرض می‌کنیم «ایاک نعبد و ایاک نستعین»، فقط تو را عبادت می‌کنیم و فقط از تو استعانت می‌جوییم، این دلالت می‌کند بر حصر پرستش در خداوند و وحدت معبود، این اولین مطلبی است که در این تفسیر بیان شد، یعنی آنچه که به مبداء مربوط است.

مطلب دوم: مطلب دومی که در این سوره به آن پرداخته شده مسئله معاد است، وقتی نمازگزار می‌گوید «مالک يوم الدين» اشاره به معاد دارد.

این دو رکن مهم‌ترین ارکان شریعت محمدی هستند. یکی مبداء و دیگری معاد، البته در شرایع و کتب آسمانی گذشته هم مبداء و معاد همیشه دو رکن مهم بوده است.

مطلب سوم: وقتی درخواست هدایت به صراط مستقیم می‌کند با توجه به تفسیری که ما از صراط مستقیم ارائه کردیم، این به مسئله هدایت اشاره می‌کند. هم چنین به انبیاء پیشین، ادیان الهی گذشته و کتب آسمانی گذشته هم اشاره دارد.

چه اینکه گفتیم صراط کسانی که خدا به آنها نعمت داده است، حداقل یکی از مصادیق آن صراط انبیاء است، پس انبیاء به معنای عام، در همه اعصار و زمان‌ها در صراط مستقیم بوده‌اند و پیامبر اکرم هم کامل‌ترین دین و جامع‌ترین کتاب را آوردند و خود ایشان هم خاتم پیامبران می‌باشند، پس این به نوعی می‌تواند متضمن اشاره به انبیاء و نبوت و کتب آسمانی گذشته باشد، چون همه آنها در صراط مستقیم یکسان هستند، هرچند هرچه جلوتر آمد کامل‌تر و جامع‌تر شده است.

توضیح مطلب

این مهم‌ترین ارکان سوره حمد است، اگر ما بخواهیم همه قرآن را بررسی کنیم عمده مطالب قرآن پیرامون این اصول است، مبداء معاد و نبوت به معنایی که شامل همه انبیاء شود، ارکان ادیان الهی بوده است، اصول معارف قرآن هم اینها است، هرآنچه که در قرآن گفته شده است، از اخلاقیات و معارف و از احکام حول این سه محور است و به این سه محور باز می‌گردد، اینها معارف سه‌گانه اصلی قرآن است که با ذکر تمثیل و شاهد و ذکر بعضی قضایا و مسائل جانبی آن در کل قرآن بیان شده است، برای همین هم است که از سوره حمد به عنوان امّ الکتاب نام می‌برند، اگر به سوره حمد امّ الکتاب یا فاتحة الکتاب می‌گویند برای این است که سوره حمد اجمالی از معارف کل قرآن است، متضمن آن اصول و خطوطی است که در قرآن بیان شده است، در واقع در سوره حمد و در آغاز قرآن خطوط ترسیمی معارف الهی را بیان می‌کند، به این جهت به آن امّ الکتاب می‌گویند.

سوال: چگونه سوره حمد به روز قیامت اشاره می‌کند.

صراط مستقیم وقتی منطبق بر صراط کسانی است که خداوند به آنها نعمت داده است به این معنا است که آنگونه که اینها زندگی کرده‌اند و آنگونه که اینها با خدا و مردم و طبیعت رابطه داشته‌اند، ما هم این گونه باشیم و این بهترین روش برای ارائه نقشه راه است یعنی به مردم می‌گوید که ما از شما می‌خواهیم این چنین باشید، اگر خداوند می‌خواست بگوید صراط مستقیم یعنی صراط عدل، صراط انصاف، صراط ادب، صراط عبودیت، خیلی قابل فهم و لمس نبود، اما به جای اینکه فهرستی از فضیلت‌ها و اخلاق انسانی و الهی را ردیف کند و از ما بخواهد که شما این چنین باشید، یک مدل در اختیار ما می‌گذارد و می‌گوید انسان کامل این است، صراط مستقیم یعنی صراط کسانی که خداوند به آنها نعمت داده است، و ما باید آنها را بشناسیم، به استناد برخی دیگر از آیات قرآن گفتیم یعنی انبیاء، شهداء، صدیقین و صالحین.

به این جهت است که می‌گوییم همه معارف قرآن در این سوره حمد گنجانده شده است. لذا اخلاقیات هم گنجانده می‌شود چون به صراط مستقیم و صراط منعین مربوط می‌شود، اگر قصص و داستان‌های امم گذشته هم ذکر شده برای این است که عبرتی برای ما شود، که صراط مغضوبین و ضالین و کسانی که خداوند به آنها غضب کرده است و کسانی که از راه هدایت خارج شده‌اند، سرانجام آن چیست و صراط کسانی که خداوند به آنها نعمت داده است کدام است و سرانجام آن چگونه است.

لذا واقعاً بدون اغراق و هیچ‌گونه مبالغه‌ای می‌توانیم بگوییم رؤس کلی معارفی که از ابتدا تا انتهای قرآن بیان شده در سوره حمد آمده است، در هفت آیه فقط رؤس گفته شده است. آن محورهای کلی یا توحید است یا معاد است یا نبوت که در سوره حمد آمده است، بقیه امور که به نوعی شعب و شاخه‌های مربوط به این سه اصل هستند دیگر در اینجا قرار نیست بیاید و در اینجا فقط محورها بیان شده است.

پس اصول اعتقادی و احکام و اخلاق در قرآن ذکر شده و به نوعی می‌توانیم بگوییم این همان صراط مستقیم و صراط منعمین است.

پس اگر بخواهیم معارف سوره حمد را دسته بندی کنیم می‌توانیم بگوییم همه معارف قرآن در سوره حمد مورد اشاره قرار گرفته است.

وجه اهمیت سوره حمد

خود این مسئله دریچه‌ای می‌شود به سوی این نکته که توجه کنیم، اهمیت سوره حمد در چه حد می‌باشد و چرا این همه فضایل برای سوره حمد ذکر شده است، یعنی این ریشه فضایل سوره حمد است، ما یک عنوانی داریم بنام «فضائل السور»، فضائلی که برای سوره‌های قرآن است و آثاری که برای سوره‌های قرآن مترتب می‌شود، در مورد سوره حمد با توجه به اشتغال بر این معارف به ضمیمه بعضی از امور جانبی و فرعی، اهمیت خاصی به این سوره می‌دهد، شروع سوره حمد با «بسم الله» و نام خدا، بعد حمد و ثنا و ستایش خداوند تبارک و تعالی، آن هم با تاکید بر اوصاف خاص، گفتیم بجای «الحمد لله رب العالمین» می‌توانست وصف دیگری را بیان کند اما «رب العالمین» را بیان کرده است، وقتی که ابتداء می‌کند به اسم خدا با «الله»، وصف «رحمن» و «رحیم» را آورد، خود ذکر این اوصاف و نیز حمد ثناء خداوند تبارک و تعالی با اتم صفات، جامع‌ترین و کامل‌ترین و تام‌ترین اوصاف، این نکته مهمی است، به دنبال آن اظهار بندگی در برابر آن عظمت که این اشاره دارد به اینکه بالاترین مقام انسانیت، مقام عبودیت است، در برابر آن عظمت وقتی سخن از عبادت «ایک نعبد» و استعانت از آن ذات مقدس است، در واقع می‌خواهد اشاره کند به اینکه برترین موقعیت برای یک انسان عبودیت است در برابر خدا و هرچه این کم رنگتر شود از ارزش‌های انسانی کم می‌شود، این خیلی مهم است که چه مقدار ما عبودیت و تسلیم و بندگی و خضوع در برابر آن ذات با عظمت داریم و چقدر برای خودمان در برابر آن ذات حساب باز می‌کنیم، هرکسی خود را هیچ بداند به عالی‌ترین مرتبه انسانی رسیده است، اما به هر میزانی که برای خود حساب باز کند و خود را به حساب بیاورد و «من» را ببیند به همان میزان از ارزش‌های انسانی او کاسته می‌شود، لذا شما ببینید، انسان‌های کامل، انبیاء شاهدان اعمال، صالحین و صدیقین، در عبودیت بی نظیر بوده‌اند، اینها فانی فی الله بوده‌اند و خودی نمی‌دیدند و به همین دلیل است که به مقام قرب الهی رسیده‌اند، و اصلاً قرب به خداوند تبارک و تعالی جز با عبودیت و بندگی حاصل نمی‌شود، اینکه از خداوند استعانت بجوئیم، استعانت برای دفع ضررها و

جلب منافع، اینکه از خدا طلب هدایت به صراط مستقیم کنیم، اینها نکاتی است که در ابتدای قرآن، سوره حمد را از یک ویژگی و امتیاز خاصی برخوردار کرده است، اینها باعث شده که سوره حمد یک فضائل مهمی پیدا کند. پس اشتغال بر معارف قرآن به نحو اجمال و اینکه متضمن معارف قرآن در این مختصر می‌باشد، این سوره را از سایر سور ممتاز کرده است. دیگر اینکه ضمن بیان این معارف در واقع مناسبات انسانی را با او سامان می‌دهد، مبنای مناسبات انسانی با خدا در این سوره ترسیم شده است، خطوط اصلی تعالی انسانی در این چند آیه ترسیم شده است، اینکه ادب عبودیت و نحوه گفتگو با خداوند را به انسان یاد می‌دهد، اینکه حمد و ثنا با خدا کند و بداند او «رب العالمین» است، بداند «مالک يوم الدين» است، اینکه اگر بخواهد به سعادت و عالی‌ترین مراتب انسانی برسد تنها با هدایت و عنایت خداوند ممکن است، اینکه شروع حرکت انسان و منتهای حرکت او باید معلوم باشد، صراط مستقیم، صراطی است که باید در آن طی مسیر کند، از بیراهه مغضوبین و بیراهه ضالین خودش را دور کند، این یک نقشه راه کلی است، یک نقشه راه است برای انسان که مبدء چیست و معاد چیست و اینکه چگونه باید از این مبدء به سوی آن معاد برود، اینکه در این دنیا چگونه باید زندگی کند تا به عالی‌ترین موقعیتی که برای یک انسان ممکن است برسد، این نقشه راه است، خدا واحد است، فقط او باید پرستیده شود، معادی وجود دارد که در آن روز همه چیز مورد محاسبه قرار می‌گیرد، بعد از اینکه اینها را بداند، آنوقت باید بداند چگونه می‌تواند در آن روزی که باید به اعمال و رفتار و گفتار و کردار او رسیدگی شود، سربلند باشد و قرب به حق تعالی پیدا کند، راه، راه کسانی است که خداوند به آنها نعمت داده است، همین اول کار انسان باید از خداوند این را بخواهد که راه آنها را به او نشان دهد و به آن راه هدایت کند.

اینکه شما می‌بینید این سوره در هر نماز باید خوانده شود، یعنی روزانه پنج مرتبه واجب است سوره حمد قرائت شود، بی جهت نیست، در نماز مستحبی هم همینطور، سوره حمد وجود دارد، دلیل این همه تاکید بر قرائت این سوره و این که با اعمال و عبادات ما ممزوج شده است چیست؟ این به غیر از سفارشات است که برای قرائت سوره حمد در مواقع و مواضع خاص شده است، اگر یک محاسبه معمولی کنیم در بسیاری از اعمال واجب ما قرائت سوره حمد آمده است، این برای این است که این سوره اجمالی از همه حقایق و معارف الهی است، برای این است که در این سوره تاکید به درخواست هدایت بر صراط مستقیم شده است، و اینکه انسان هر روز باید این را برای خود یادآوری کند و هر روز از خدا بخواهد که او را به صراط مستقیم هدایت کند، چون هر روز انسان در معرض راه و بیراه قرار می‌گیرد، چون هر لحظه در معرض گزینش راه و بیراهه واقع می‌شود، در لحظه لحظه اوقات زندگی ما این خطر است که انسان به بیراهه برود، در واقع صراط مستقیم طیف وسیعی است از گزینه‌های درست انتخاب ما در مواقع و مواضع مختلف زندگی. اینگونه نیست یک کلیتی از راه و صراط را اختیار کنیم و بعد از پذیرش کلی راه آن هم بصورت اسمی، دیگر در مقام عمل هرگونه خواستیم رفتار کنیم، صراط مستقیم یعنی در حقیقت نحوه زندگی انبیاء، نبی مکرم اسلام و اهل بیت او. این

نحو زندگی همه چیز را در بر می‌گیرد، ما چون هر روز در معرض این امتحان و آزمون هستیم بنابر این باید هر روز این را از خدا بخواهیم و مدام تاکید و یادآوری کنیم تا مبدا از آن غفلت شود.

بحث جلسه آینده

این اجمالی از معارف و مطالبی که در مورد سوره است، یکسری روایات داریم که برخی از فضیلت‌ها و آثار این سوره اشاره کرده است که ان شاء الله بیان خواهیم کرد.

«والحمد لله رب العالمین»